

Universiteit Gent
Vakgroep Psychoanalyse
en Raadplegingspsychologie

Paper rond scriptieonderwerp

Voor Prof. Filip Geerardyn

"De waan en de dromen in de Gradiva van Wilhelm Jensen."

Een inleidende studie

Wouter Mareels
Stamnr: 19970148
Brukersebaan 28
1790 Essene-Affligem
tel: 02/582.06.23

<u>1.) Inleiding</u>	p3
<u>1.1.) Opzet</u>	p3
<u>1.2.) Korte situering van de basisteksten van deze studie</u>	p3
1.)2.)1.) "De waan en de dromen in 'Gradiva' van Wilhelm Jensen"	p3
Enkele connecties naar Freuds persoonlijke leven	p4
1.)2.)2.) Freuds basistekst : "Gradiva, eine Pompejanisches Phantasistück"	p5
1.)2.)3.) Waarom de keuze voor een studie van de Freuds "Waan en de dromen in Gradiva van W. Jensen" en niet Jensens "Gradiva" zelf?	p6
<u>1.)3.) "Gradiva, eine Pompejanisches Phantasistück"</u>	p8
1.)3.)1.) Wilhelm Jensen : korte biografie	p8
1.)3.)2.) Korte samenvatting van het verhaal.	p9
1.)3.)3.) Thematische ordening.	p11
1.) de klassieke oudheid	p11
2.) Eros vs wetenschap	p12
3.) de natuur	p13
4.) dromen en nachtelijke gebeurtenissen	p13
1.)3.)4.) De structuur van het verhaal.	p14
1.) De eerste droom	p14
2.) De derde droom	p15
3.) Het verband tussen de twee : de tweede droom	p15
4.) En verder	p15
<u>1.)4.) Tot slot</u>	p16
<u>Bibliografie</u>	p18

1.) Inleiding

1.1.) Opzet

Het opzet van deze paper is een voorbereidend werk te leveren rond het onderwerp waarvoor mijn scriptie ook hoopt te handelen. Het is geenzins de bedoeling hier een volledige studie te betrachten. Deze paper tracht eerder de mogelijke wegen waarheen deze studie kan leiden te exploreren.

Het onderwerp : "De waan en de dromen in de 'Gradiva' van Wilhelm Jensen", door Freud gepubliceerd in 1907 werd me gesuggereerd door Prof. F. Geerardyn, in het kader van een kleinere opdracht ivm met de onderwerpskeuze.

1.2.) Korte situering van de basisteksten van deze studie

1.2.1.) "De waan en de dromen in 'Gradiva' van Wilhelm Jensen"

Het was, zoals wij van Ernest Jones¹ vernemen, Jung, toen nog geen leerling van Freud, die Freud op het boek van Jensen opmerkzaam maakte. Van Freud wordt vermeld dat hij zijn analyse speciaal had geschreven om Jung een plezier te doen. Dat was in de zomer van 1906, verscheidene maanden voordat beide mannen elkaar hadden ontmoet.

Freud publiceerde deze tekst in 1907 onder de titel : "Der Wahn und die Träume in W. Jensens Gradiva". In 1912 schreef Freud bij deze tekst nog een aanvulling. Deze tekst is in het geheel niet onbelangrijk voor de psychoanalyse. Wanneer we de ontdekking van het Oedipus via "The Readiness is All" uit Shakespeare's Hamlet (brief aan Fliess, 15/10/1897) en de analyse van C.F. Meyers novelle "Die Richterin" in een brief aan Fliess (20/06/1898) even buiten beschouwing laten, dan is dit de eerste toepassing van de psychoanalyse op de literatuur. Ik laat de twee voorgaande buiten beschouwing, de eerste omdat het hier tenslotte slechts een zin betreft, en geen heel literair werk, en de tweede omdat deze tekst '*...vergeleken met de Gradiva ... niet meer dan een eerste aanzet [was].*'², de tweede omdat het hier slechts de formulering van een hypothese betreft, geen volledige analyse.

De analytische arbeid die op Jensens Gradiva (1903) werd uitgevoerd is des te interessanter aangezien het hier om een fictief verhaal gaat dat beschrijvingen van dromen en wanen bevat. Deze beschrijvingen zijn zo goed dat Freud zich zelfs afvraagt of Jensen soms niet op de hoogte was van "Die Traumdeutung" (1900), maar dit lijkt sterk te betwijfelen : tussen de tijd van de publicatie van Freuds "Die Traumdeutung" en

¹ Ernest Jones : "Sigmund Freud : Life and Work 2", 382

² Sigmund Freud, "Cultuur en Religie 1", Nederlandse editie Boom, Meppel/Amsterdam, 1982, "Inleiding door J.A. Groen", p10

Jensens "Gradiva" verstreken er slechts drie jaren, wat zeer weinig is in die tijd wat betreft het bekend worden van publicaties, zeker daar waar het een nog niet aanvaarde psychologische theorie betreft.

Voor Freud was het werk zeer boeiend : Jensens boek kon dienen ter ondersteuning van Freuds theorievorming rond het onderbewustzijn en de droom. *In de tweede plaats heeft hij de gelegenheid aanknopingspunten te vinden voor concepten als verdringing en ... het onderbewuste.* ³

Verder was Freud 'vooral gefascineerd door de analogie tussen het historische noodlot dat Pompeji had getroffen (de bedelving van de stad en haar latere uitgraving) en pssychische verschijnselen waarmee hij zo vertrouwd was – bedelving door verdringing en uitgraving door analyse.' ⁴

Enkele connecties naar Freuds persoonlijke leven.

Vanuit de Gradiva-analyse kunnen we nog enkele connecties leggen naar het persoonlijke leven van Freud. Het verhaal spreekt Freud sterk aan, het handelt immers over een jonge archeoloog, die zijn interesse voor het leven op de dode resten van de klassieke oudheid heeft gericht en langs een rediviva wederom in het leven terugkomt. Dit geloof aan de weerkeer van een overledene is niet zo vreemd, zegt Freud in zijn Gradiva-analyse ...

..."Ja zelfs degene die nuchter en ongelovig is geworden zal wellicht met beschaming vaststellen met welk een gemak hij voor een ogenblik tot het geloof aan geesten terugkeert, waar hevig ontroering en radeloosheid bij hem samengaan." ⁵

Freud vervolgt hierop dat hij een arts kende die misschien wel door een fout zijnenwege een patiënte verloren had. Jaren later komt er echter een meisje op consultatie waarin de dokter niemand anders herkent dan zijn overleden patiënte.

..."Hij kon niets anders denken dan : 'Het is dus toch waar dat de doden kunnen terugkeren.' Ennzijn huivering maakte plaats voor schaamte, toen de bezoeker, die eveneens aan de ziekte van Basedow leed, zich voorstelde als de zuster van de gestorvene [...] Maar deze arts, die dit was overkomen, was ikzelf, en daarom ben juist ik niet geneigd te betwisten dat Norbert Hanolds tijdelijke waan over de in het leven teruggekeerde Gradiva klinisch onmogelijk is." ⁶

³ Sigmund Freud, "Cultuur en Religie 1", Nederlandse editie Boom, Meppel/Amsterdam,1982, "Inleiding door J.A. Groen", p11

⁴ Sigmund Freud, "Cultuur en Religie 1", Nederlandse editie Boom, Meppel/Amsterdam,1982, "Inleiding door J.A. Groen", p11

⁵ Sigmund Freud, "Cultuur en Religie 1", Nederlandse editie Boom, Meppel/Amsterdam,1982, "De waan en de dromen in Gradiva van Wilhelm Jensen", p101

⁶ Sigmund Freud, "Cultuur en Religie 1", Nederlandse editie Boom, Meppel/Amsterdam,1982, "De waan en de dromen in Gradiva van Wilhelm Jensen", p102

Freud zelf heeft dus kortstondig dezelfde idee of waan ondervonden, die de hoofdfiguur van de novelle vertoont. Dit thema van 'rediviva' komt echter frequenter voor in Freuds leven, zoals Max Schur aantoon⁷ : ondermeer in Freuds dromen en tijdens het bezoek aan de Akropolis. De Gradiva-analyse bespreekt Schur in diezelfde context; het thema van de 'revenants' is namelijk gemeenschappelijk voor Jensen en Freud. Een tweede verband legt deze auteur naar Freuds bijgeloof over de datum van zijn dood. Freud geloofde namelijk dat zijn 51ste verjaardag zeer kritisch zou zijn en dat hij deze leeftijd wellicht niet zou overleven. Freud, geboren in 1856, nadert bij de conceptie van de Gradiva-analyse (1906) dit kritische jaar.⁸

Het verband dat Max Schur aanhaalt tussend een ervaring op de Akropolis en het verhaal van Jensen, vinden we door H. Slochower verder uitgewerkt.⁹ De bijzondere interesse van Freud voor de novelle van Jensen verklaart de auteur deze auteur door de sterke connectie met een persoonlijk probleem, opgeroepen door de verwarring die een bezoek aan de Akropolis (juni 1904) teweeg had gebracht.¹⁰ Freud zocht op de Akropolis een symbolische verbondenheid met zijn moeder, maar deze reis bracht ook een sterk vervreemdingsgevoel teweeg bij hem. In de 'Gradiva' vindt Freud een verhaal dat sterke gelijkenissen vertoont met de persoonlijke ervaringen tijdens zijn bezoek aan de Akropolis. Op één punt is er echter een verschil : Jensens novelle tekent het liefdesobject van de hoofdfiguur als een rediviva, en beide worden uiteindelijk herenigd.

Dit happy-end kan voor Freud als tegenwicht voor zijn verwarring op de Akropolis gediend hebben, zo meent , zo ment Slochower. En hij besluit dan :

*"In Jensen's Gradiva, mater nuda is revived without the 'Entfremdungsgefühl' which had seized Freud two years earlier."*¹¹

Zo wordt Freuds Gradiva: "A wish-fulfilment of the 'memory' on the Akropolis", zoals de auteur in de titel van zijn artikel schrijft.

1.)2.)2.) Freuds basistekst : "Gradiva, eine Pompejanisches Phantasistück"

Deze novelle werd, zoals reeds vermeld, door de Noordduitse schrijver Wilhelm Jensen gepubliceerd in 1903. Vertalingen of versies in de originele taal zijn moeilijk te vinden.

* Van de origineel Duitstalig versie kon ik slechts 1 werk lokaliseren, met name in de "Stadtsbibliothek Nürnberg (lokatie: Phil. 17225.8°)

⁷ Schur Max, "Freud. Living and Dying", vooral pagina 158 – 167 en pagina 225 – 242.

⁸ Schur Max, "Freud. Living and Dying" pagina 250.

⁹ H. Slochower, "Freud's Gradiva , mater nuda rediviva". Psychan. Quart. 1972, 646 – 662 (bibliotheek faculteit Psychologische en Pedagogische wetenschappen te Leuven.)

¹⁰ Freud, *Brief an Romain Roland (Eine Erinnerungsstörung auf de Akropolis)*, G.W. XVI, pag 250 - 260

¹¹ Slochower, op.cit. , pagina 647.

* In het Frans zijn er de vertalingen van E. Zak et G. Sadoul , uitgegeven in pocketversie bij het NFR , en ook opgenomen in “Gradiva, au pied de la lettre” van Jean Bellemin-Noël (uitgegeven bij Le fil Rouge in 1983). Een andere vertaling in het Frans is die van Roger Olivier (gepubliceerd in het volume *Histoires d'aberrations de la “Grande Anthologie Phantastique”* , dirigé par J. Goimard et R. Stragliati, n° 1466, Presses Pocket, 1977, p227-314).

* In het Engels te vinden in : “Delusion and Dream”, Moffat, Yard, New York, 243 pagina's en bevat een vertaling van de novelle van Jensen. De vertaling werd gemaakt door H.M. Downey.

Het is opmerkelijk dat de novelle 'Gradiva' van Jensen zo moeilijk te vinden is, en het werk van Freud daarentegen toch enige bekendheid geniet binnen het psycho-analytische veld. Dit is mogelijk te wijten aan het feit dat Jensen, op zich een betrekkelijk onbekende schrijver op het vlak van de wereldliteratuur, en zijn novelles omstreeks 1900 het mikpunt waren van satire. Ware het niet zo geweest dat Freud deze tekst als onderwerp van een studie besproken had, dan was deze novelle nog meer in de vergeethoek geraakt dan nu reeds het geval is.

Wilhelm Jensen zelf en zijn verdiensten zijn ook reeds lang vergeten. Tot in de jaren 1960 kwam zijn naam nog voor in de boeken met namen en werken van auteurs die tot de wereldliteratuur gerekend werden. Nu is zowel zijn naam als zijn werk vergeten.

Dit viel me zeer sterk op wanneer ik op aanraden van Prof. F. Geerardyn naar de vakgroep Duitse Letterkunde trok in de hoop daar meer informatie te vinden. Groot was de verbazing toen geen van de daar aanwezige profs, licentiaten of assistenten ooit van Wilhelm Jensen zijn 'Gradiva' had gehoord, terwijl dit werk toch enige bekendheid geniet binnen het domein van de psychoanalyse.

Verder zijn er nog enkele boeiende connecties naar Freuds persoonlijke leven.

1.)2.)3.) Waarom de keuze voor een studie van de Freuds “Waan en de dromen in Gradiva van W. Jensen” en niet Jensens “Gradiva” zelf?

Freuds basistekst vertelt ons ook iets over de psychoanalytische werkwijze van resumering en exploratie van de dagrest en de voorgeschiedenis, door Freud zelf *Vorarbeit* genoemd.

“...hoe kwam het dan dat wij ons lieten meeslepen het hele verhaal te ontleden en de psychische processen bij de twee hoofdpersonen te onderzoeken? Welnu, dat was geen overbodige arbeid, maar een noodzakelijk werk dat eerst moest worden gedaan.”

12

¹² CR1, p70 : in de originele duitstalige versie spreekt Freud van ‘Vorarbeit’ in de plaats van ‘noodzakelijk werk’.

In zijn analyse van de tekst doet hij ons als het ware eerst voor hoe zulke voorbereidselen dienen getroffen te worden, want , zo zegt hij,

*"Ook wanneer wij de werkelijke dromen van een reële persoon willen begrijpen, moeten wij ons intensief met het karakter en de lotgevallen van deze persoon bezighouden, niet alleen zijn belevenissen kort voor de droom, maar ook die uit het verre verleden te weten komen."*¹³

Op deze wijze biedt hij ons een boeiend zicht op de mogelijkheden die fictieve verhalen de psychoanalyse verschaffen. Verder is deze tekst dan weer een toetsing van zijn theorieën over de droomduiding.

En andere zaak die Freuds tekst boeiender maakt is dat Jensen nog in leven was toen Freud deze analyse schreef, waardoor Freud in staat was contact op te nemen met de schrijver van de novelle, om aldus zijn interpretatie te toetsen bij de auteur zelf. Dit maakt dat de analyses die later door anderen uitgevoerd werden en de novelle zelf minder interessant zijn, omdat er een zekere toetssteen ontbreekt, latere auteurs konden niet meer in dialoog treden met Jensen, en de novelle brengt niets nieuws aan, tenzij een goede bodem voor een eigen analyse via projectie op de wanen, dromen en lotgevallen van Norbert Hanold.

Een keuze voor de Gradiva van Jensen zelf als basistekst voor deze studie zou enige problemen scheppen :

- ➔ Er zou geen referentiekader zijn, geen interpretatie waarnaar kan gerefereerd worden.
- ➔ Het zou werken in het wilde weg worden : de enige andere weg zou dan een soort meta-analyse van alle bestaande interpretatie zijn.
- ➔ Een eigen analyse van het werk zou iedere subjectiviteit over boord gooien, met als gevolg dat ik eerder mezelf aan het analyseren zou zijn via projectie op de novelle.
- ➔ Wanneer ik hoe dan ook toch zou overwegen de analyse zelf uit te voeren, dan zou ik niet bij machte zijn het op een vergelijkbare wijze te doen, waardoor iedere vergelijking met andere interpretaties, die meestal toch volgens de psychoanalytische traditie gebeurd zijn, onmogelijk zou worden.

Een laatste, veel minder belangrijke motivering voor de keuze van Freuds analyse als basistekst is het feit dat zijn analyse zeer prettig leest, als het ware als een soort detectieveroman, waar het niet een op te lossen moord betreft, maar eerder een ontdekkingsreis doorheen de menselijke psyche.

¹³ CR1, p70.

1.)3.) "Gradiva, eine Pompejanisches Phantasistück"

Hieronder volgt een meer diepgaande bespreking van verschillende aspecten van Jensen novelle.

1.)3.)1.) Wilhelm Jensen : korte biografie

Op 15 februari 1837 geboren in Heilighafen in Kiel bij Holstein, Noord-Duitsland, als onecht kind van de burgemeester van Kiel en latere landvoogd van Sylt, Sven Hans Jensen (toen 42 jaar) en de dienstmaagd Engel Dorothea Bahr (toen 29 jaar). Op driejarige leeftijd werd hij door zijn vader ter adoptie aan de ongehuwd kinderloze dochter van een professor in de Botaniek, Pauline Moldenhawer (1800 – 1876), gegeven. Verder weet Ernest Jones nog te vertellen dat zijn echte vader, Sven Hans, sterft wanneer Jensen 18 jaar oud is, nl in 1855. Zijn biologische moeder sterft, na een huwelijk met een fabrikant uit Hamburg, zes jaar later, in 1861. Met één van zijn halfzussen, die toen 8 jaar was heeft hij nog schriftelijk contact gehad. Zeven jaar later, in 1868, schrijft zij hem en bedankt zij hem voor die toenmalige brief, en ze hoopt hem eens te kunnen ontmoeten: *"Mein mir fremder Bruder: ... Das ist meines Bruders u. meiner Schwester einziger Wunsch, daß wir mal was von Dir hören und wenn es sein könnte, Dich einmal sehen möchten."*

Er lijkt wel een zekere duiding mogelijk wat betreft het feit dat de vader van zijn adoptiemoeder een Professor in de Botaniek was, maar dit verband is nog niet helemaal duidelijk

Uit een brief aan Freud (14 December 1907)¹⁴ die hem voor de derde maal met aandrang vroeg of hij toch geen zuster had gehad naar wie hij lichamelijke verlangens had, hierbij ook verwijzend naar andere werken van Jensen (o.a. "Der rote Schirm", "Im gotischen Hause") weten we dat hij ook een jeugdliefde had:

"Hochgeehrter Herr Professor! Übergewaltsam von der Zeit bedrängt und insbesondere von dieser mit vielen Kindern und Enkelkindern in intimsten Bunde stehenden Weihnachtszeit, bitte ich Sie, mit meiner nur lapidarischen Beantwortung Ihrer Zuschrift vorlieb zu nehmen."

*N e i n. Eine Schwester habe ich nicht gehabt, überhaupt keine Blutsverwandte. Doch ist "Der rote Schirm" allerdings aus eigenen Lebenserinnerungen zusammengewoben, aus meiner **ersten Jugendliebe** zu einer vertraut mit mir aufgewachsenen Kindheitsfreundin, die **achtzehnjährig an der Schwindsucht starb**, und - um viele Jahre später - aus dem Wesen eines **jungen Mädchens**, zu dem ich in freundschaftliche Beziehung gerathen und das gleichfalls **von plötzlichem Tode weggerafft** wurde; der rote Schirm stammte von der Letzteren her. Beide Gestalten verschmolzen sich für mein Gefühl in der Dichtung gewissermaßen zu einer. ..."*

¹⁴ (Freud, 1992, S.15),

In vele werken beschrijft Jensen het vertrouwde opgroeien van een jongen samen met 1 tot 2 jaar jongere meisjes. Hierover schrijven Wilpert & Gühring het volgende :

*Nachdem sie sich in der Zeit der Pubertät aus den Augen verloren haben, kommt es später zu einer neuen Begegnung, bei der der junge Mann seine erotische Neigung gegenüber der zur Frau erwachsenen Kindheitsgespielin erkennt. In der Novelle 'Gradiva' würde dies der ersten, noch sehr schüchternen Begegnung Norbert Hanolds mit dem "Geist" in Pompeji entsprechen. Bei seiner ersten "Liebe" handelt es sich wohl um Clara Louise Adolphine Witthöfft, geboren am 16.11.1838, 18jährig gestorben am 02.05.1857 (nach Auskunft Jensens an der Schwindsucht). Sie war das jüngste Kind einer verarmten Justizrats-Witwe. Eine Fotografie von vermutlich dieser jungen Frau ist in der Familie Jensen als Bild von "Wilhelm Jensens Jugendliebe" erhalten. Eine ausführlichere Schilderung ihrer Begegnung findet sich z.B. in der Novelle "Jugendträume". Seine Erinnerungen an die schönen Stunden mit ihr wollte er vermutlich für sich und die Nachwelt bewahren. Viele "Bücherständer" sind nötig, um den Werken Platz zu geben, in denen die Schilderung dieser ersten Jugendliebe immer wieder in Variationen ihren Platz findet.*¹⁵

Verder is het zo dat Jensen een natuurwetenschappelijke interesse had, waardoor hij in zijn jongere jaren 7 semesters lang "Medizin" studeerde in Würzburg. Verscheidene onafhankelijke commentatoren¹⁶ maken hiervan vermelding en schrijven hieraan het feit toe dat zijn onderlegdheid wat betreft 'dromen' niet veel verschilt van die van Freud. Ook opvallend is het, zo schrijft Klaus Schlagmann¹⁷, dat er in veel van zijn romans, met name "Asphodil", "Im gotischen Hause", "Sonne und Schatten" en "Der Schleier der Maja", verscheidene sympathieke dokters opduiken. Klaus Schlagmann maakt ook gewag van het feit dat Jensen omwille van de zware jeudige taboes rond het lichamelijke en de sexualiteit deze studies voor arts met fascinatie volgde, omdat hij zich dan ongestoord met het lichamelijke kon bezig houden. Deze taboes wogen vooral zwaar door op hem omwille van zijn oneigenlijke herkomst.

Tijdens zijn leven heeft Jensen zich ook beziggehouden met het raadsel van de dood, wat bijgevolg de reden kan zijn waarom het thema van de dood zoveel voorkomt in zijn werk.

1.)3.)2.) Korte samenvatting van het verhaal.

De hoofdfiguur van de novelle is een jonge archeoloog, Norbert Hanold, die een sterke belangstelling heeft voor een antiek reliëfbeeld dat een jong meisje voorstelt in schrijdende houding. Vertrekkend vanuit zijn kennis van de oudheid, omkleedt hij deze afbeelding met zijn fantasie. Hij geeft de jonge vrouw een naam : Gradiva (de schrijdende) en plaatst haar – wegens haar Grieks uiterlijk – in het oude Pompeï . Het is echter de voetenstand van Gradiva die hem mateloos fascineert. De linkervoet is vooruitgeschoven, de rechter, als het ware achtergebleven, raakt slechts met de tenen

¹⁵ Wilpert & Gühring (1992) "Verzeichnen 155 Werke Jensens"

¹⁶ Jung, Brief an Freud vom 30.5.1907; Mannoni, S.98; Urban & Cremerius, S.17

¹⁷ Klaus Schlagmann, " Die Wahrheit über Narziß, Iokaste, Ödipus und Norbert Hanold, Versuch einer konstruktiven Streischrift", 1996

de grond, terwijl de voetzool en de hiel zich bijna loodrecht verheffen. De werkelijkheid van deze voorgestelde voetenstand onderzoekt hij bij zichzelf, bij een vriend anatoom en tenslotte bij de vrouwen op de straat, wat hem niet meer oplevert dan menige wrevelige of menige aanmoedigende blikken.

Hieropvolgend heeft hij een beangstigende droom, die hem naar het oude Pompeï verplaatst. Daar ontmoet hij, tijdens de 'beroemde' vulkaanuitbarsting van de Vesuvius, Gradiva in haar eigen stad, waar ze zich nedervleidt op de trappen van de Apollo-tempel, om daar rustig de dood af te wachten. 's Morgens, na het ontwaken, meent hij doorheen zijn venster iemand te zien als Gradiva, en hij holt deze vrouw achterna op straat, maar hij kan deze vrouw niet benaderen.

Terug in zijn kamer voelt Hanold zich in een gelijkaardige situatie als zijn kanarievogel die fluitend in zijn kooitje zit, hij voelt zich gevangen, beklemd, aan banden gelegd in't leven, en hij verlangt ook naar de verre einders. In tegenstelling tot de kanarievogel kan Hanold zijn kooi wel verlaten, en dit doet hem dan plots besluiten tot een reis naar Rome, een wetenschappelijke studie als reden voorwendend. Deze lentereis verloopt in voor Hanold bezwarend gezelschap van huwelijkspaatjes. Ook te Rome wordt hij 's avonds gestoord door een gesprek van zuke partners, en hij droomt hiervan : de zogenaamde Rome-droom waarin hij zichzelf en Gradiva voorgesteld ziet als de Apollo van Belvedere en de Capitolijnse Venus. 's Morgens pakt hij zijn koffers en reist verder naar Napels.

In Napels ontbreken de pasgetrouwden ook niet, en Hanold laat zich naar Pompeï voeren om hen te ontgaan. Daar aangekomen wordt hij overrompeld door een zwerm vliegen welke hij ontvlucht door naar de opgegraven ruïne stad te gaan. Dit geeft hem ook geen rust noch bevrediging. De volgende voormiddag brengt Hanold een uitgebreid bezoek aan de ruïne, zonder eigenlijk te weten wat hem naar Pompeï dreef, of wat hij er zoeken wou, zelfs zijn wetenschap helpt hem niet op dit moment.

Op het middaguur ziet hij plots Gradiva voor hem de straat oversteken en een huis binnentreden. Hij loopt haar achterna, heeft een kort gesprek dat Gradiva afbreekt op zijn vraag zo te gaan liggen zoals in zijn droom (de Pompeï -droom). Ze verdwijnt dan spoorloos.

De namiddag brengt Hanold verward door, zijn gedachten vervuld met deze problematische verschijning. 's Avonds gaat hij na of de gasten van beide hotels aan de ingang van de stad een gelijkaardig wezen ontmoet hebben, zonder resultaat echter. Na een nachtrust vol 'ovidische metamorfoses' waarin het bed een klaprozenveld wordt, en de vliegen vlinders worden, keert hij terug naar de ruïne voor een tweede ontmoeting met Gradiva.

Hij plukt een graflelie en wacht de middag, het uur van de spoken, af, en dit is het moment waarop zijn "Gradiva Redivia" verschijnt. Het gesprek duurt nu langer, en Gradiva, die vreemd genoeg Duits spreekt, noemt haar naam, die ironisch genoeg Zoë blijkt te zijn. 's Middags komt Hanold bij zijn wandeling een oude hagedissenvanger tegen die zijn naam blijkbaar kent. Hij ontdekt later ook nog een derde herberg in de

stad. De waard van deze herberg bedriegt Hanold met een antieke gesp, waarvan de archeoloog gelooft dat Gradiva deze heeft gedragen toen ze nog leefde. Bij zijn terugkeer in het eigen hotel merkt hij twee nieuwe gasten op, blijkbaar broer en zus, en ze komen zeer sympathiek over. 's Nachts droomt hij van Gradiva als hagedisvangster. Dit is de "hagedisvangstdroom".

De volgende middag wacht hij de middag af met rozen, de gesp en het door Gradiva vergeten schetsboek. Hij ontdekt, zonder afkeer ditmaal, dat de gasten van de vorige dag ook een huwelijkspaar vormen.

In het huis van Meleanger ontmoet hij Gradiva weer en overhandigt haar de meegebrachte voorwerpen. Samen eten ze enkele boterhammen en Hanold gaat de werkelijkheid van Gradiva na door een vlieg op haar hand dood te slaan. Op 't moment dat Zoë Hanold bij de naam noemt, wordt het gesprek gestoord door de komst van het sympathieke paar. Gisa, de vrouw, kent, merkwaardig genoeg voor Hanold, zijn Zoë-Gradiva.

Norbert loopt verward weg; Gradiva blijkt een werkelijk bestaand iemand te zijn, want de vrouw kent haar, en toch bezit ze een bovennatuurlijke macht, want ze kent ook zijn naam. Zoë zelf praat ondertussen met het paar, legt snel de toestand uit en gaat Hanold achterna.

Dit brengt de ontknoping, Hanold wordt door Zoë tot de werkelijkheid teruggeholpen. Hij herkent haar dan ook uiteindelijk als zijn vroegere jeugdvriendin, waarvan hij het bestaan was vergeten, al woonden ze in dezelfde stad en dezelfde straat.

Het verhaal eindigt met het vooruitzicht van een huwelijksreis.

1.)3.)3.) Thematische ordening.

Het verhaal van Jensen vertelt enkele dagen uit het leven van een archeoloog. De gebeurtenissen spelen zich af in twee 'werelden': de reële feitelijke wereld en de fantasiewereld van Norbert Hanold. Aanvankelijk verlopen deze twee werelden gescheiden, vervolgens meer en meer vervlochten tot aan de ontknoping, die de lezer de werkelijkheid van Hanolds fantasiewereld doet aanvoelen. In deze novelle zijn er verscheidene thema's te onderkennen.

1. Een eerste thema is de klassieke oudheid. Norbert Hanold is een archeoloog, een geschiedkundige met een sterke interesse voor en kennis van de Romeinse cultuur. De novelle draait rond een reliëfbeeld uit deze tijd, waarvan Hanold de sporen gaat terugzoeken in de opgegraven ruïnes van Pompeï. Deze laatste stad, de ruïne vooral is het hoofdtoneel van de gebeurtenissen. Ook op andere plaatsen is er een verband met Pompeï. In het begin van het verhaal verblijft Hanold in een niet nader genoemde Duitse universiteitsstad, maar Gradiva, zijn reliëfbeeld ziet hij leven in en kleine stad, Pompeï. Zijn eerste droom speelt zich

af in Pompeï tijdens de vulkaanuitbarsting. En tijdens zijn reis bezoekt Hanold in Napels een Nationaal Museum dat de opgegraven schatten van Pompeï herbergt. Dit thema houdt dus heel de wetenschappelijke interesse en kennis van het hoofdfiguur in. Het hele verhaal is dan ook doorspekt met beschrijvingen van oudheidkundige monumenten. Pompeï zelf is hiervan het hoofdgegeven.

2. Een tweede thema zouden we Eros vs wetenschap kunnen noemen, een bipolair thema dat binnen Hanolds relaties tot ander mensen tot uiting komt. De relatie waar heel de novelle om draait is deze met Zoë Bertgang, zijn jeugdvriendin. Als kleine jongen speelde hij met haar, maar ouder geworden komen de studie en de wetenschap op de voorgrond ten koste van elke relatie (ook deze met Zoë). Hanold ontwikkelt echter wel een sterke interesse voor een reliëfbeeld (Gradiva) zodat hij, in functie van een wetenschappelijk onderzoek naar de werkelijkheid van de voorgestelde voetenstand, terug belangstelling krijgt voor andere mensen, vooral vrouwen. Dit levert niets op en hij besluit op reis te gaan om – zoals achteraf blijkt – in de letterlijke betekenis van het woord de sporen van Gradiva in Pompeï terug te vinden. Hij ontmoet er ook verscheidene malen Gradiva rediviva, maar zij blijkt een tijdsgenote te zijn, namelijk Zoe Bertgang. Tijdens deze reis komt hij ook in aanraking met huwelijkpaartjes (August en Grete), wat hij negatief beleeft. In de trein, maar sterker nog in Rome en Napels lijdt hij hieronder, met als gevolg zijn vlucht naar Pompeï. Het eerste huwelijkspaar dat hij daar treft (Gisa en haar man) komt hem sympathiek voor maar hij ziet aanziet ze als broer en zus. Wanneer hij hen als paar herkent, dan blijft hoe dan ook zijn sympathie, in tegenstelling tot de andere koppels die hij ontvluchtte. Dit is gelijklopend met zijn relatie met Zoë-Gradiva die reeds verder uitgebouwd is. In deze relatie komt de EROS duidelijk naar voor, de relatie met Gradiva geeft het polaire thema, wetenschap-eros, het duidelijkst weer. Er zijn daarentegen ook andere relaties waar de relatie tot de wetenschap sterk benadrukt wordt. De belangrijkste van al deze relaties is deze met Richard Bertgang, de vader van Zoë, welke Hanold ontmoet als hagedisvanger. Richard is namelijk zoöloog, een pure wetenschapsmens zoals Zoë vertelt aan Hanold. Volgens Zoë-Gradiva is er tussen Hanold en Robert wat betreft deze levenshouding waarin de wetenschap voorrang heeft op al de rest een sterke gelijkaardigheid. Maar voor Hanold heeft deze relatie tot Richard een consequentie op erotisch vlak (i.e. zijn relatie tot Gradiva). Wil hij Zoë huwen, en vrijkomen van de vader (gesymboliseerd door Richard: zelfde interesses~identificatie ?), dan moet Norbert de hagedis vangen¹⁸.

¹⁸ Deze laatste zin komt uit de thesis van Ali Van Der Auwera : *“Een kritische studie van Freuds analyse van W. Jensens ‘Gradiva’ – De nauwkeurigheid en de selectie van het basismateriaal”*. Deze thesis is de enigste in België die ik vond. Hij dateert uit 1975 en werd gemaakt aan de K.U.L. , Faculteit de Psychologische en Pedagogische Wetenschappen, onderzoekscentrum voor Dieptepsychologie, o.l.v. Prof. G. Vandendriessche.

Voor zover ik de structuur van de originele tekst reeds heb doorgenomen adhv Freuds verkorte versie (hiervoor verwijs ik naar 1.3.4).De structuur van de tekst) wil ik besluiten dat deze interpretatie niet klopt. Wanneer men de substituties nagaat in de tekst is het Zoë en niet Norbert die in de droom de hagedissenvangster is, en wordt Zoë-Gradiva gesymboliseerd door de vogel die er met de hagedis vandoorgaat, en in diezelfde droom is Norbert de hagedis. Deze substitutie worden verder uitgewerkt onder het deel ‘structuur van de tekst’.

3. Naast deze grote thema's vinden we ook het minder belangrijke thema *natuur* terug in de novelle. Dit thema behelst natuurfenomenen in het algemeen (a), kleine dieren (b), en bloemen (c) in het bijzonder.

(a) De beschrijvende delen die Jensen neerschreef blijven niet beperkt tot historische uitwijdingen, maar schilderen ook de omgeving waarin het verhaal zich afspeelt. Zon, wind en regen spelen een belangrijke rol om de sfeer van het verhaal te scheppen. Het is ook de broeierige hitte van de zon die hem naar de de oude ruïne stad drijft...

(b) Ook de kleine dieren komen herhaaldelijk voor. Hanold voelt zich in de duitse stad zoals een kanarievogel in zijn kooi, en in Pompeï vergezelt de lachende kreet van een vogel het verdwijnen van Gradiva. Een hagedis speelt een rol in zijn 'hagedisvangst'-droom, maar ook bij zijn eerste werkelijke ontmoeting met Gradiva (Zoë) in Pompeï. De vader van Gradiva is een zoöloog met hagedisvangst als specifieke bezigheid, en ook in de ontknoping van het verhaal speelt de hagedis een belangrijke rol. De gewone huisvliegen zijn die kwade dieren welke Norberts verblijf in Pompeï aanvankelijk verknoeien, al is hij dan bevrijd van de kwellende huwelijkspaartjes. En een vlinder is de bode van Hades die Gradiva terug naar de onderwereld roept volgens Norberts waanvoorstelling.

(c) Bloemen komen ook voor in de context rond Gradiva; de rode papaver en het papaverveld waarin Gradiva zit tijdens de eerste ontmoetingen, de graflelie die Hanold de tweede dag in Pompeï voor plukt, de rode roos die Gisa (de vrouw van het aangename koppel waarvan Hanold eerst dacht dat ze broer en zus waren) draagt en welke Hanold de laatste dag plukt en Gradiva aanbiedt. Ook ligt hij tijdens zijn droom na de eerste ontmoeting met Gradiva op een bed waarop hij zich te slapen legt, waarop het vervolgens een papaverveld wordt dat boven hem dichtklapt.

4. Tenslotte vinden we in de novelle ook *dromen of nachtelijke gebeurtenissen*; een thema waarop Freud de grootste nadruk legt. In dit boek geeft hij zijn theorie rond de droomduiding nog eens uitermate verkort weer, al was het maar om zijn theorie andermaal te toetsen, zij het deze maal aan fictieve dromen. Een eerste droom (de Pompeï-droom) speelt zich af tijdens de Vesuviusuitbarsting in 79 voor Christus te Pompeï. Hanold 'beleeft' deze verschrikking en moet toezien hoe zijn Gradiva de dood vindt onder de vulkaanasse waardoor ze bedolven wordt. De tweede droom heeft Hanold te Rome (de Rome-droom). Apollo draagt er Venus in de armen en legt haar op een krakende kar, daarna hoort hij ze nog in het Duits praten. De avond na de eerste ontmoeting met Gradiva beleeft hij vol 'ovidische metamorfosen'; het bed waarop hij zich te slapen had gelegd wordt een papaverveld dat boven hem dichtklapt en een vlieg in de kamer wordt een mooie vlinder. In de laatste droom vangt Gradiva een hagedis (hagedisvangstdroom). De belangstelling van Jensen voor de dromen is hiermee duidelijk aangetoond, temeer daar Hanold ook vanuit

'droomloze' nachten een enkele maal een gevoel of een korte gedachte 's morgens bijgebleven is.

1.)3.)4.)De structuur van het verhaal

Duitsland	Rome	Pompeï
Droom over Pompeï	Droom over Apollo en Venus	Droom over de hagedis en de vogel.
* Hanold ~Apollo-tempel * Zoë = Gradiva ! Hanold en Zoë worden één, van, dezelve anorganische stof.	* Hanold ~Apollo van Belvedere * Gradiva = Capitolijse Venus ! Apollo voert Venus mee in zijn vlucht doorheen het luchtruim, op weg naar de (vleselijke) vereniging . ~Hanold voert Zoë mee (erotische verlangens).	1.)* Zoöloog (vader van Zoë) vangt hagedissen, en hij is hier heel goed in. (Zoë lijkt op zoöloog, en ze hebben de zelfde basis. *De zoöloog wordt in de droom vervangen door Gradiva... als was het om te zeggen dat zij goed is in het vangen van hagedissen 2.)* Hanold = hagedis * Zoë~Gradiva = de vogel ! Zoë~Gradiva voert Hanold mee in de vlucht doorheen het luchtruim. ! Zoë is goed in het 'vangen' van mannen
Veronderstelde identiteit van Gradiva = Grieks/Romeins Hanold droomt over hoe hij verliefd is op Gradiva (~Zoë)	Apollo is Grieks Venus is Romeins Hanold haat de koppeltjes die hij onderweg ontmoet, en vlucht richting Pompeï	Ontdekking dat Zoë een Duitse is. In Pompeï ontmoet hij een koppel, maar deze keer is er geen afkeer.

1.)De eerste droom

Rekening houdend met de tweede droom, waar de Apollo van Belvedere de Capitolijnse Venus in zijn armen meevoert, en waarin we Hanold dan vereenzelvigd zien met Apollo en Gradiva/Zoë met de Venus, dan durf ik te stellen dat Hanold in de eerste droom over de ondergang van Pompeï niet alleen de toeschouwer was van het spektakel, maar ook gesymboliseerd werd door de Apollo-tempel. Tijdens de droom, na de uitbarsting wordt Gradiva van marmer, een anorganische stof, dezelfde als waaruit het zinnebeeld voor Hanold bestaat, en waarvoor Hanold staat, hij is immers archeoloog. Vanuit zijn conflicterende verlangens naar de erotiek en naar de archeologie, wordt hier de wens uitgedrukt dat Gradiva zou worden als hij, zijn onderbewustzijn wil hem behoeden voor

vleselijke lusten. Als compromis treedt hij niet naar het vleselijke toe, maar zij naar het anorganische, de dode materie.

2.)De derde droom

De derde droom dan bevat veel substituties, die spreken van Hanolds sexuele obsessies. Hierop wens ik echter niet dieper op in te gaan, daar deze reeds uitvoerig besproken werden door Freud zelf. Eén substitutie echter lijkt me wel interessant, dat is diegene waar de oude zoöloog vervangen wordt door Gradiva, alsof z'n droom hem wil zeggen dat Gradiva ~ Zoë ~ de dochter van de zoöloog ook goed is in het vangen van hagedissen. De oude man z'n behendigheid in het vangen van hagedissen wordt vervangen worden door Zoë ~ Gradiva haar behendigheid in het vangen van mannen. Wanneer we dan deze zaken in gedachten houdend de korte epiloog van de droom lezen, waar een vogel er met een hagedis in z'n snavel vandoor gaat, dan durf ik nog enkele verder substituties te maken. Gradiva ~ Zoë die hagedissen/mannen vangt, werd hier vervangen door een vogel. De hagedis is hier dus het substituuut voor Hanold.

3.)Het verband tussen de twee : de tweede droom

Nu zijn we op een punt gekomen waar de twee dromen, de eerste en de derde een zekere overlap beginnen te vertonen, mooi bemiddeld door de tweede droom, die van in Rome.

- In de eerste droom werd Hanold verbeeld door Apollo, zijn verlangen naar Gradiva (en daarachtergelegen Zoë) uitdrukkelijk.
- In de tweede droom kan men stellen dat Hanold zichzelf droomt als de Apollo van Belvedere, de Capitolijnse Venus in zijn armen meevoerend.
- Dan gebeuren er in de derde droom twee substituties en een omkering : hier werd Gradiva ~ Zoë vervangen door de vogel die een hagedis meevoert, het substituuut voor Hanold. Dit valt te zien als een andere voorstelling van Apollo die Venus meevoert, zij het dan wel omgekeerd. In de eerste droom was Hanold Apollo, in de derde is hij Venus, en vice versa voor Gradiva.

Wanneer we ons nu even niet vastpinnen op de geslachten kunnen we stellen dat Hanold in de eerste droom droomde dat hij Zoë ~ Gradiva bemint, en dat er in de derde droom geprofetiseerd wordt dat Zoë op hem verliefd is, met de tweede droom als spil tussenin.

4.) En verder . . .

Ook knap om zien is het hoe W. Jensen dit alles in zijn "Gradiva" perfect heeft uitgekiend wat tijd en locatie betreft :

- Gedurende de eerste droom, in het begin van de waan, bevindt Hanold zich nog in Duitsland. Daar droomt hij hoe verliefd hij is op Zoë.
- De tweede droom wordt gedroomd in Rome, waar Hanold zich tussen de koppeltjes bevindt. Hier heeft hij al een reis ondernomen om zich in Pompeï te herenigen met Zoë, dat terwijl de droom handelt over een koppel (?) dat onder weg is om zich te verenigen.

- De derde droom speelt zich af op de eindlocatie, het einde van door Apollo en Venus verbeelde reis, waar hij droomt dat Zoë naar hem verlangt, en waar beiden zich tenslotte zullen verenigen, met zoals Apollo en Venus deden op hun eindbestemming.

1.)4.) Tot Slot

Het materiaal begint zich reeds op te hopen, en slechts een klein deel hiervan is reeds verwerkt. Bepaalde zaken die ook nog aan bod dienen te komen zijn bijlange nog niet uitgediept. Zo is er de bijvoorbeeld de conceptiegeschiedenis die nog volledig dient uitgevoerd te worden. Vergelijkingen tussen de verscheidene interpretaties dienen eveneens nog gemaakt te worden.

Volgende werken dienen aldus nog uitgediept te worden :

- *Carver,-A. *The Search for a Kingdom.*
(*British-Journal-of-Psychology*.1922; 2: 273-291.)
- *Hamilton,-James-W. *Jensen's Gradiva: A further interpretation.*
(*American-Imago*.1973 Win; Vol 30(4): 380-411.)
- *Sabsay-de-Foks,-Gild; et-al *La "Gradiva"--vicisitudes de la transferencia narcisista. / The Gradiva--vicissitudes of the narcissistic transference.*
(*Revista-de-Psicoanalisis*.1982 Mar-Jun; Vol 39(2-sup-3): 363-368.)
- *Luzes,-Pedro *Motivo estetico e neurose. / Aesthetic motivation and neurosis.*
(*Revista-Portuguesa-de-Psicanalise*.1986 Dec; No 4: 5-19.)
- *Gornick,-Lisa-K. *Freud and the creative writer.*
(*Psychoanalysis-and-Contemporary-Thought*.1987; Vol 10(1): 103-127.)
- *Resnik,-Salomon; Sheridan,-Alan (Trans) *The theatre of the dream.*
(London, England UK: Tavistock/Routledge. (1987). 218 pp.
New library of psychoanalysis, Vol. 6.)
- *Dierks,-Manfred *Der Wahn und die Traeume in Thomas Manns "Der Tod in Venedig". folgenreiche Freud-Lektuere im Jahr 1911. / Delusion and dreams in "Death in Venice": Thomas Mann's consequential reading of Freud in 1911.*
(*Psyche:-Zeitschrift-fuer-Psychoanalyse-und-ihre-Anwendungen*.1990 Mar; Vol 44(3): 240-268.)
- *Porret,-Philippe *Freud et le delire hysterique. A propos d'une nouvelle traduction de "Le delire et les reves dans la Gradiva de W. Jensen" de S. Freud. / Freud and hysterical delusion: About a new translation of "Delusions and dreams in Jensen's Gradiva" by S. Freud.*
(Ctr Hospitalier Recherches Universitaire, Hopital-Sud, Grenoble, France
Evolution-Psychiatrique.1990 Apr-Jun; Vol 55(2): 383-389.)
- *de-Urtubey,-Luisa *Une tranche hors-les-murs? / A new cure "outside the traditional walls of analysis."* (*Psychanalyse-a-l'Universite*.1991 Jul; Vol 16(63): 139-158.)
- *Vergopoulo,-Thalia *L'adolescente a la rose. / The adolescent with the rose.*
(*Revue-Francaise-de-Psychanalyse*.1991 Nov-Dec; Vol 55(6): 1793-1797.)
- *Rudnytsky,-Peter-L. *Freud's Pompeian fantasy.*

(1994)

*Trosman,-Harry *A modern view of Freud's "Creative Writers and Day-dreaming."*

(1995)

*Wilgowicz,-Perel *Les bornes de temporalite. / The bounds of temporality.*

(Revue-Francaise-de-Psychanalyse.1995 Oct-Dec; Vol 59(4): 1123-1128.)

Verder dient er nog een hypothese geformuleerd te worden rond de houding van het \$ Freud t.o.v. deze novelle, evenals een hypothese rond de impact van Wilhelm Jensens voorgeschiedenis op zijn werk, en meer specifiek op de 'Gradiva'

Bibliografie

Ali Van Der Auwera : “Een kritische studie van Freuds analyse van W. Jensens ‘Gradiva’ – De nauwkeurigheid en de selectie van het basismateriaal”. Deze thesis is de enigste in België die ik vond. Hij dateert uit 1975 en werd gemaakt aan de K.U.L. , Faculteit de Psychologische en Pedagogische Wetenschappen, onderzoekscentrum voor Dieptepsychologie, o.l.v. Prof. G. Vandendriessche

Bellemin-Noël : “*Gradiva, au pied de la lettre*” (uitgegeven bij Le fil Rouge in 1983).

Ernerst Jones : “*Sigmund Freud : Life and Work 2*”, 382

Jensen, “*brief aan Freud (14 December 1907)*”

Jung, Brief an Freud vom 30.5.1907; Mannoni, S.98; Urban & Cremerius, p.17

Klaus Schlagmann, “ *Die Wahrheit über Narziß, Iokaste, Ödipus und Norbert Hanold, Versuch einer konstruktiven Streischrift*”, 1996

Sigmund Freud, “*Cultuur en Religie 1*”, Nederlandse editie Boom, Meppel/Amsterdam,1982, “Inleiding door J.A. Groen”

Sigmund Freud, “*Cultuur en Religie 1*”, Nederlandse editie Boom, Meppel/Amsterdam,1982, “De waan en de dromen in Gradiva van Wilhelm Jensen”,

Sigmund Freud, *Brief an Romain Roland (Eine Erinnerungsstörung auf de Akropolis)*, G.W. XVI

Sigmund Freud, brief aan Fliess, (15/10/1897) (“The Readiness is All” uit Shakespeare's Hamlet)

Sigmund Freud, brief aan Fliess (20/06/1898) (analyse “Die Richterinnen”)

Schur Max, “*Freud. Living and Dying*”

Slochower, “*Freud's Gradiva , mater nuda rediviva*”. Psychan. Quart. 1972, 646 – 662 (bibliotheek faculteit Psychologische en Pedagogische wetenschappen te Leuven.)

Wilpert & Gühring (1992) “*Verzeichnen 155 Werke Jensens*”